

УДК 808.2

**Вербалізація параметрів правосвідомості українців
в паремійній картині світу: омовлення концепту хабар**

Юськів Б. М.

Львівський державний університет внутрішніх справ, м. Львів, Україна

*Стаття присвячена аналізу концепту **хабар** у межахконцептосфери права, що репрезентує паремійну мовну картину світу. Виокремлено низку смислів концепту, що містять морально-ціннісні характеристики етносу, зокрема правосвідомості українців.*

Ключові слова: *концептосфера права, мовна свідомість, паремія, концепти-автохтоми, юридичний дискурс.*

Актуальність проблеми. Прислів'я та приказки є своєрідним прикладом відображення не лише універсальї загальнолюдського життєвого досвіду, а й національної логіки та світооцінки, що сприяє виробленню особливостей менталітету етносу. Вони становлять головну частину афористичних суджень, що містять у лаконічній мовно-образній формі національно зумовлені ціннісно-орієнтовані узагальнення об'єктивної дійсності, крізь які проглядають певні константи складу народного мислення [3, с. 66]. Як носії національно-культурної інформації, вони є відображенням своєрідної взаємодії мовної і культурної семантики, адже прислів'я – верхня межа фразеологічності (“мовності”) і нижня межа тексту (смыслу) [11, с. 67]. Паремійні тексти, що є втіленням елементарних смислів у своїй сукупності формують величезне змістове багатство людської культури. Як дискурсивні, текстотворчі одиниці, паремії є одиницями концептуальної картини світу і виражають світоглядні концепти індивіда чи етносу.

Семантико-культурологічний обсяг концепту можна безкінечно уточнювати, віднаходити його нові грані, оскільки він є об'єктом дослідження не тільки лінгвістики, а й логіки, психології, культурології, філософії. Ю. Степановобразно називає концепт “пучком” уявлень, понять, знань, переживань, що супроводжує те чи те слово. Концепт, як відомо, ширший за поняття, оскільки останнє включає сукупність основних ознак, а концепт об'єднує інформацію про всі ознаки реалії [19, с.291]. Незважаючи на усталений розподіл концептів на загальнокультурні й етнокультурні, він завжди містить етнокультурний компонент, що може виявлятися з різним ступенем виразності, бути по-різному експлікованим.

Особливу увагу заслуговують концепти, що відображають народні уявлення про правду, справедливість, закон, правосуддя. Цим концептам присвячений чисельний корпус паремій. Саме за допомогою текстів малого жанру кожна конкретна мовна особистість чи суспільство загалом висловлюють й своє бачення права, артикують вимоги, знання про чинні закони та їх оцінку, переконання в правомірності чи

неправомірності судових дій, справедливості й несправедливості самих законів, намагаються “встановити” межі правового поля. У кожному конкретному суспільстві складаються своєрідні правовий і неправовий види дискурсів, що характеризують рівень наявної правосвідомості [10, с.75]. Концепти, що входять у концептосферу права, може бути репрезентована різноманітними концептами-автохтомами, зокрема такими, як, наприклад, паремійний концепт *хабар*.

Мета дослідження – показати, як паремії як нетипові тексти малої форми, що є одиницями концептуальної картини світу, концентрують основні смисли концепту *хабар* та культивують у носіїв української мови певний тип правосвідомості.

Матеріалом дослідження слугують збірки “Галицько-руські народні приповідки” І.Франка, “Збірка українських приказок і прислів’їв” А. Багмета, М. Дашенка, К. Андрущенко та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На особливу роль паремій у створенні МКС вказують такі мовознавці, як О. Бабкін, Г. Богданович, І. Голубовська, В. Жайворонок, В. Іваненко, С. Жаботинська, Т. Космеда, Л. Лисиченко, В. Мокієнко, Ю. Прадід, В. Русанівський, О. Селіванова, О. Ткаченко, Д. Ужченко та ін. Вивченню МКС з огляду на зазначені проблеми присвячені праці Н. Арутюнової, В. Гака, Ю. Апресяна, В. Телії, О. Шмельова, В. Шаклеїна, Ю. Степанова та ін., зокрема паремії щодо концептосфери права досліджували такі вчені, як І. Снегірьов, І. Іллюстров, В. Сироткін, С. Воркачев, І. Палашевська. Серед перших українських дослідників до цієї теми звернувся П. Чубинський. Значне місце правові паремії посіли в збірках М. Номиса, М. Комарова, І. Франка і В. Охрімовича.

Аналіз паремій *блокуправо, закон, правосуддя* чітко вказує на те, що в українській культурі співіснує двояке ставлення до закону. Одна група прислів’їв і приказок передає віру в правдивість законів – основи суспільного устрою: “*Де закони вповняють, там усі праві бувають*” [1, с.51]; “*Закони добрі, та судді лихі*” [1, с.51]; “*Закон – не огонь – водою не заллеш (закону грошима не зламаєш)*” [1, с.51]; “*Закон для громади, що віжки для коня*” [1, с. 51].

Значно більша частина паремій передає негативне ставлення до закону й правосуддя, не заперечується думка й про хабарництво, корупцію в судовій системі. Маючи певні підстави стверджувати, що “юристи на руку не чисті” [5, с. 155], творці фольклорних текстів давали відповідну характеристику законодавству, правозахисній діяльності загалом: “*Закон павутина, в котрій муха путає ся, а чміль пролітає*” – загальне спостереження про безкарність великих злочинців [2, с.199], порівн. також приклад із СУМу: “*Закон у пана, як дишло, – куди направить, туди й вийшло*” [18, с.155]; “*Гроші своє право мають*” – вони ламають писані й неписані закони [2, с. 660]; “*До права треба мати два мішки: оден грошей, а другий бачності*» [2, с. 660].

Ще в античні часи гострою була проблема зневажання закону, свавілля сильних у ставленні до слабших, про що свідчать ранні твори грецької літератури, зокрема “Теогонія” і “Труди і дні” Гесіода [7, с.539–604]. У десятках латинських прислів’їв та афоризмів, що дійшли до нас з античних часів, а також доби Середньовіччя, Відродження, Просвітництва, висловлено домінуючу в цей час віру в силу і справедливість закону, хоча тоді ж побутували і паремії, в яких відображено негативне ставлення до закону і правосуддя [22, с.335–337].

Універсальною є думка про вирішальне значення сили в трактуванні закону, що була принесена в сучасні мови з латини: “*Де сила, там і закон*” [15, с. 410]; “*Сила закон переступає (ломит)*” [9, с.243]; “*Ктосильнее, тот и правее*» [9, с.283]. Трива-

лість побутування таких паремій свідчить про незмінну актуальність вербалізованої ідеологеми. Частковою її реалізацією є також і відображена в пареміях тема переваги сили грошей, підкупу, хабарництва в тлумаченні права, закону, суспільної справедливості: “Гроші, то рація” – знач. се докази: у нечистій справі перед купленим суддею ніякі докази стійні, крім грошей [2, с. 660]; “Грошом усюди місце дають” [2, с. 661] – знач. багатого чоловіка пустять туди, куди не пускають бідного; “З дужчим не борись, з богатим не судись” – бо дужчий тебе поб’є, а багатий справу виграє, хоч би й підкупом [2, с. 166]; “Ідеш до суду, то треба “прийдіте, поклонімо ся” – в суді треба проходити різні інстанції і кланятися скрізь, а то й дати хабаря [2, с. 245].

Словник української мови тлумачить лексему *хабар* як: *гроші або речі, що даються службовій особі як підкуп, плата за які-небудь злочинні, незаконні дії в інтересах того, хто їх дає; побори, що їх збирали з підлеглих або залежних людей представники влади* [18, с. 7]. Лексема *підкуп*, за поясненням цього ж словника, означає дію, що виражена в дієсловах *підкупати, підкуповувати* [18, с. 445], в значенні прислівника *підкупом*, що означає за допомогою хабарів, подарунків, грошей тощо отримати прихильність, послугу тощо. Б. Грінченко трактує лексему *хабарза* допомогою русизму, синоніма *взятка* [16, с. 383]. У словнику цього ж автора знаходимо термін *базаринка*, що означає «*подарунок, хабар*», яке ілюструється реченням з “Енеїди” І. Котляревського: “*Ти базаринку любиш брати, а людям в нужді помагати не дуже, бачу, поспішивсь*”, а також лексему *басаринка (басаринок)*, яку тлумачать як: 1) *подарунок, хабар*; 2) *прибавка до плати*; 3) *відробіток, допомога роботою*. Сучасні словники форми *базаринка* й *басаринка* цілком слушно подають як застарілі [18], а фразеологізми типу *брати (давати) базаринку (басаринку)* фіксують нерегулярно. Семантично опорні компоненти фразеологізмів вже протягом століть тлумачать як “*хабар, подарунок*”: *базаринка* – “*базарний хабар або гостинець з базару*”; “*хабар, пеня, штраф за нанесення увіччя, рани*”; “*дрібниці, дріб’язковий подарунок, іграшка*” [14, с. 10]; *базарунок* – 1) *подарунок, хабар*», 2) “*грошова пеня*” [13, с. 357]; *басаринка* – “*обумовлений подарунок, хабар*”, гуц. *басарунок* – “*невеличкий подарунок як віддяка за зроблену послугу*” [18, с. 153]. Слово *базаринка* вважають наслідком контамінації слів *базар* і *басаринок*; ст. *басаринок* – “*винагорода за побої*” (XVII ст.), це запозичення з німецької [6: 1, с. 114, 147]. Зафіксовані на Донеччині діал. *базаринка (базарники), брати*, заст. “*одержувати хабарі*”: “*Усі вони там базарники беруть*» (Шахтарськ), *базаринка давати*, заст. “*давати хабарі*”: “*Щоб Олена вступила до технікуму, батько дав декому базарника*» (Шахтарськ) [20, с. 25].

Отже, значна кількість прислів’їв і приказок, пов’язаних з концептом *хабар* як фрагменту концептосфери права, в носіїв української мови експлікують негативні оцінні характеристики, свідчать про рівень соціального стану суспільства в певний період, указують на недоліки правової системи авторитарних та тоталітарних суспільств, негативними сторонами яких є явища корупції, хабарництва судової системи, безкарність у порушенні законів людьми з високим соціальним статусом, багатими людьми і незахищеність людей із нижчим соціальним та фінансовим становищем, що вербалізовано в асоціативному ряді лексем: *хабар, гроші, подарунок, підкуп, базаринка, басаринка, послуга, віддяка, підкуплення, дарування, почастунок, дачка, побори, взятка*, тощо.

Згідно із “звичайним правом” громадська рада на Галичині вибирала на посаду голови суду війта та двох присяжних, тобто людей “відомих своєю сумлінністю, поважних та справедливих” [4, с. 71], які, відповідно до тодішнього громадського за-

кону, складала присягу такого змісту: “Вони свій обов’язок сумлінно і чесно будуть виконувати як над бідними, так і над багатими і подарунків за судівництво не будуть приймати” [4, с. 73].

Вручення подарунків набуло загального поширення і стало негативним явищем, про що говорить розпорядження поміщика села Черешневе: “Коли бачу, що за кожним проханням селяни приходять до двору з подарунками, і як видно, що до цього вони давно призвичаїлись з давніх часів, тому рекомендую вїтківському суду, присяжним та всім урядникам від імені двору та усієї громади, щоби не наважувались у який-небудь спосіб брати гроші, подарунки або тягнути людей на коштовні почастунки, а тим більше в громадських інтересах” [12, с. 159]. Викриваючи хабарництво в судовій системі, люди з іронією та глузуванням наголошують, що це дієвий спосіб дійти правди: «*Чия горівка на столі, того правда у селі*» – характеризують часи давнього вїтківського сільського судівництва, часи, коли діяли по-п’яному. В ширшому значенні характеризують взагалі підкупні, хабарницькі суди [2, с. 590]; “*Вткни му в руку, то скаже куку*” – дай хабаря, то промовить ласкаво, – йдеться про возного або іншого урядового посіпаку [2, с. 421]; “*Ляда біда чоловіка удре*” – зазвичай говорять про дрібних урядників, возних, писарів і т. ін., що користуючись прикрим положенням або потребою селянина бажають відсудити від нього якусь дачку для себе. “Біда” згідно: непочесний, неважний чоловік [2, с. 84]; “*Адвокат і вовк, то си брате*” – злобна увага про здирливість адвокатів [2, с. 489].

Отже, виокремлюємо додаткові експліцитні і імпліцитні смисли концепту *хабар*, що доповнені змістом окремих паремійних одиниць, які були наведені: «*смарувати*», «*уткнути*», «*видерти*», «*домагатися*», «*узяти силою*», «*відсудити дачку*», «*вткнути в руку*», «*жадати датку*», «*дати куку*», тощо.

Як зазначає О. Іванівська, дарування може бути формою подяки за послугу: “Знай, кому добро твориш і за що кому дариш”. Дарування за послуги визнається законним лише в тому випадку, коли воно відбувається відповідно до звичаїв. Наприклад, в старовину суддя не отримував винагороди за працю, а жив за рахунок дарованого, що отримував від сторін у процесі ведення справи. У регіональних звичаєвих нормах закріпилася традиція пригощати волосних суддів або давати порівну гроші з обох сторін. Приймання подарунків службовими особами за надання послуг в інтересах дарувальника і з корисливою метою отримало назву хабарництва: “Дари й наймудріших осліплюють” [8, с. 92–93].

В українській свідомості існує поляризована оцінка слуг закону і самих законів, що виявляється в структурі прислів’їв та приказок, що побудовані на контрасті. Українська культура впродовж багатьох віків характеризується, як і деякі інші слов’янські культури, принципово полярно-дуальною структурою: основні культурні цінності в середовищі українського суспільства розміщені в двополюсній ціннісній сфері, вербалізованій на опозиціях: “*закон–беззаконня*”, “*правда–брехня*”, “*справедливість–несправедливість*”, “*правомірність–неправомірність*”, “*добро–зло*”, “*совість–нечесність*”, “*святість–гріх*”, “*порядок–безпорядок*”, “*кара–безкарність*”, тощо. Такий спосіб сприйняття світу і себе в ньому, домінування вприслів’ях протиставлень святості законів несправедливості правосуддя має деяку національно-історичну специфіку.

Висновки. Отже, українські прислів’я та приказки ключовим словом *хабар*, що репрезентує концептосферу права, чітко відтворюють тенденції, що акумулюють різні, часто суперечливі погляди на стан колективної свідомості носіїв української

мови, вони містять в собі аксіологічну оціночну складову і відображають особливість правового менталітету українства. Ці мовленнєві конструкції не засвідчують високого ступеня моральності суспільства, а з плином часу немає підстав для зміни цих поглядів, про що засвідчує наша дійсність, довкілля.

Перспективою цієї наукової розвідки вважаємо всебічний опис мікроконцептосфери права, що репрезентована в українській паремійній картині світу.

Список літератури

1. Багмет А. Збірка українських приказок та прислів'їв : [2-ге вид., стереотип., з репринтного відтворення вид. 1929 р.] / А. Багмет, М. Дашченко, К. Андрущенко. – К. : Техніка, 2004. – 224с.
2. Галицько-руські народні приповідки : [у 3-х т.] / [Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко: 2-е вид.] – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – Т. 1. – 832с. – Т. 2. – 818с. – Т. 3. – 699с.
3. Голубовська І. О. Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2004. – № 2-3. – С. 66–74.
4. Гошко Ю. Г. Звичаєве право населення українських Карпат та Прикарпаття XIV – XIXст. / Ю. Г. Гошко. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – 336с.
5. Закревський Й. Малоросійскія пословицы, поговорки и загадки и галицкия-приповедки. Собрал Николай Закревский // Старосветский бандуриста. – Москва : Университетская типография, 1860. – Кн. II. – С. 138–244.
6. Етимологічний словник української мови / Голов. ред. О. С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1982–1989. – Т. 1–3.
7. Історія європейської ментальності / За ред. Петцельбахера; переклав з нім. Володимир Кам'янець. – Львів: Літопис, 2004. – 720с.
8. Іванівська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: навч. посібник / О. П. Іванівська. – К. : ТОВ «УВПК» Екс-Об», 2002. – 264с.
9. Іллюстров І. И. Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках: [Сб. рус. пословиц и поговорок] / И. И. Иллюстров. – 2-е изд., испр. и знач. доп. – СПб., 1910. – 286с.
10. Калиновський Ю. Ю. Приказки та прислів'я як індикатори повсякденної правосвідомості / Ю. Ю. Калиновський // Гуманітарний часопис. – 2006. – № 3. – С. 75–80.
11. Коцюба З. Г. Совість, правда і гріх у лінгвоконцептуальному аспекті / З. Г. Коцюба // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Сер.: Філологія. – Т. 10, № 1. – С. 67–73.
12. Левицький К. Закон Великого князя Ярослава Володимировича “Правда Руська” (переклад). Часопис правничий / К. Левицький. – Львів, 1985. – НТШ. – С. 155–171.
13. Матеріали для словаря малорусского наречия, собранные в Галиции и в Северовосточной Венгрии Яковом Федоровичем Головацким // Наук. зб. Музею укр. культури у Свиднику / За ред. І. Русинки. – Пряшев, 1982. – С. 351–612.
14. Пискунов Ф. Словарь живого народного, письменного и актового языкарусских южан / Ф. Пискунов. – К., 1882. – 304с.
15. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / Упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1990. – 440с.

16. Словарь української мови : [у 4 т.]. Т.4 Р–Я / [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко / НАН України. Ін-т української мови]. – К.: Наук. думка, 1997. – 616с.
17. Словник гуцульських говірок // Гуцульщина: Лінгв. Етюди. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 90–27.
18. Словник української мови: в 11 т. – К.: Наук. думка. – Т. 1, 1970. – 800с.
19. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
20. Ужченко В. Фразеологічний словник східно слобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 4-е вид.. – Луганськ, 2002. – 263с.
21. Центральний державний історичний архів у Львові. –Ф. 142. –Оп. 1. –Од. зб. 3. – Арк.15, 17, 96.
22. Цимбалюк Ю. та ін. Біблійна мудрість у латинських афоризмах українською та англійською мовами: [Науково-навч. посібник] // Ю. Цимбалюк. – Вінниця, 2003. – С. 335–337.

*Юсків Б. Н. Вербалізація параметрів правосвідомості українців: характеристика концепта **взятка** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 1. С.466-471.*

*Стаття посвячена аналізу концепта **взятка** в межах концептосфери права, репрезентуючої паремійну картину світу. Виділена система значень концепта, що містить морально-оцінні характеристики етносу, зокрема правосвідомості українців.*

Ключевые слова: *концептосфера права, мовна свідомість, паремія, концепти-автохтони, юридичний дискурс.*

*Yuskiv B. M. Verbal description of law awareness parameters of Ukrainians: characteristics of the concept **bribe** // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 1. – P. 466-471.*

*The article is devoted to the analysis of the concept **bribe** within the law conceptosphere which represents the paremia picture of the world. It outlines the meanings of the given concept containing moral-estimating features of ethnic people, in particular law awareness of Ukrainians.*

Key words: *the law conceptosphere, linguistic consciousness, paremia, autochthon concepts, law discours.*

Поступила до редакції 12.03.2012 р.